

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-15>

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО НОМІНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПОНЯТЬ

Товстенко В. Р.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри бізнес-лінгвістики
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

Формування української економічної терміносистеми починається від часів Київської Русі. В основному це назви повинностей і зборів (спочатку натуральних, а потім грошових), які сформувалися на основі загальноживаних слів. У мові тогочасних монастирських книг, купчих і дарчих записів, реєстрів майна та приватних листів відображено окремі слова, що фактично започаткували сучасну економічну галузеву терміносистему. Наприклад, *мит, кунц, данина (дань), мостове, порядне, перевоз, печать* та ін. В українських пам'ятках XIV – XV ст. спеціальні поняття сфери фінансових відносин передано словами, що спочатку використовували і як загальноживані, і як спеціальні. З часом такі слова спеціалізуються, набуваючи властивостей термінів у сучасному розумінні. Наприклад, *враховувати, длъжьникъ, заплата, полтына, личба, мыто, мытник, гривня, деньга, накладъ, позычити, розходъ, отмънити (компенсувати), приход (прибуток, доход), пожиток (користь, вигода, зиск)* і т. ін. [3, с. 12]. Окрему мікросистему в складі соціально-економічної лексики становили назви податків і повинностей, які перейшли до розряду історизмів, наприклад: *осадне* – плата за поселення на новій землі, *побережне* – плата за користування узбережжями річок, *шляхове* – плата за привласнення прибудного коня або вола, *помірне* – плата за викочену з воза бочку для продажу, *гребельне* – плата за переїзд греблі, *колодне* – плата від колоди меду, *ярмаркове* – торгове мито на ярмарку тощо.

У кінці XVI – на початку XVII століть розвивається торгівля, поширюється грошовий обіг. Зміцнення внутрішнього ринку й розширення торгівлі в Україні у другій половині XVII ст. сприяло встановленню єдиного (рублевого) мита замість численних дрібних зборів, які існували в період феодальної роздробленості. Позамовні реалії знаходять своє відображення у спеціальних словах, багато з яких із термінологічним

значенням зафіксовано в «Лексиконі словенороському» Памви Беринди, у «Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст.», у збірнику актових документів «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.»: *обмитти, копъика, подужне, поколodne, спашне, рубль, кредиторъ, въритель, шаг, цъна* і т.ін.. Соціально-економічні процеси XVIII-XIX ст. в Україні певним чином знаходять мовне втілення в українській суспільно-економічній лексиці цього періоду. Суттєву внутрішню еволюцію, зумовлену новими соціально-економічними відносинами, можна простежити в значенні багатьох сучасних економічних термінів: *гроші, кредит, фінанси, акція, вексель, податок, біржа, ваучер* та ін.. Розширення міжнародних контактів сприяє інтенсифікації запозичання термінів в економічній сфері. У зв'язку з цим виникає поняття міжнародної термінології та міжнародного терміна – терміна, який використовують в усталеному значенні принаймні у трьох мовах, що не є близькоспорідненими: *монополія, акція, дивіденд, пролонгація, банк* тощо. У мовних паралелях європейських мов існує тенденція до розширення інтернаціональності, яка полягає в тому, що новітні запозичення не завжди підпорядковані фонетичним законам та орфографічним правилам мов-отримувачів: *наблік рилейшнз, бойент, неттинг, уош, алонж* тощо. У будь-якій мові існують проблеми засвоєння та передавання іншомовних елементів, тому залежно від графічного оформлення їх поділяють на: 1) іншомовні терміни, що повністю підпорядкувалися правилам національної орфографії; 2) іншомовні терміни, що частково підпорядкувалися правилам національної орфографії; 3) іншомовні терміни, що не підпорядкувалися правилам національної орфографії та повністю зберегли своє оригінальне написання [1, с. 18]. Показниками засвоєння запозиченого терміна є фонетико-графічне передавання іншомовного слова засобами української мови; входження іншомовного слова до певного граматичного класу слів української мови й набуття у зв'язку з цим відповідних морфологічних і синтаксичних ознак; словотворча активність, яка полягає у здатності запозиченого терміна бути основою для творення нових слів тощо. Графічне оформлення запозичень та інтернаціональних елементів підпорядковане певним правописним традиціям відповідної мови. Якщо мова таких традицій не має, у такому разі ці традиції формуються поступово, під час засвоєння цією мовою іншомовних елементів. У мовознавстві існує поняття «міжмовна інтерференція», а саме: взаємодія мовних систем за двомовності, яка виникає при мовних контактах або при індивідуальному засвоєнні нерідної мови. Існує фонетична, граматична й лексична інтерференції [2, с. 203]. Серед типів

лексичної інтерференції виділяють: 1) власне лексичні запозичення, тобто слова іншої мови (з можливою адаптацією на рівні фонетики та морфології в мові-реципієнті); 2) кальки; 3) зміни вживаності лексичних одиниць однієї мови за зразком іншої – з двома протилежними процесами: з одного боку, активізація лексичної одиниці, з другого – скорочення її вживання, часом аж до повного витіснення з ужитку. Формально всі запозичені терміни можна поділити на дві великі групи: 1) терміни з повним структурним збігом: *маркетинг* – англ. *marketing*, *лізинг* – англ. *leasing*, *каса* – нім. *die Kasse* ; 2) терміни з частковою заміною компонентів, оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта (*рентабельність* – нім. *die Rentabilitat*). У кінці XIX – на початку XX ст. в економічній термінології переважали словотвірні кальки з німецької мови (*Selbstkosten* – *собівартість*, *Kostenanschlag* – *кошторис*), у сучасній превалюють кальки, основним джерелом яких є англійська мова (причому переважно в її американському варіанті): *shadow economy*, *shadow business*, *shadow cabinet*, *shadow capital* – *тіньова економіка*, *тіньовий бізнес*, *тіньовий кабінет*, *тіньовий капітал*. Деякі групи лексики особливо активно у формуванні стійких словосполучень– калюк за походженням. Значну групу такого типу в економічних терміносполуках формують прикметники на позначення кольору. Практично всі кольори в системах спеціальної лексики мають переносне значення. Частина таких значень – це результат впливу іншомовних одиниць [4, с. 201]. Так, сполучення *чорний ринок* є калюкою нім. *Schwarzmarkt*, *сірий дилери* – калюка англ. *grey dilers*, *сірий ринок* – англ. *grey market* (сполучення з прикметником *сірий* функціонують на позначення напівлегальних осіб, операцій та структур в економіці), *зелені* у знач. «долари» – англ. *greens*. Щодо адаптації терміноодиниць, то існує декілька основних підходів, серед яких потрібно розрізняти: транслітерацію, трансфонацію та транспозицію. Транслітерація (від лат. *trans* через і *lit(t)era* – літера) – літерне передавання слів і текстів, записаних за допомогою однієї графічної системи, засобами іншої графічної системи. Наприклад, *карт-бланш* (фр. *carte blanche*) – 1) чистий бланк, підписаний особою, яка надає можливість іншій особі заповнити цей бланк текстом; 2) необмежені повноваження; *де-юре* (лат.*de jure*) – юридично, по праву, формально. Памва Беринда у «Лексиконі словенороському» (1627 р.), не маючи точного українського відповідника для слова *заимодавец(и)*, тлумачить його описово й наводить латинізм *creditor*, який пізніше був засвоєний українською мовою (пор. *кредитор*) на позначення організації, установи або окремої особи, що позичає гроші в борг, надає кредит. Кальки – найбільша група термінів-

запозичень, напр.: *довгостроковий кредит* (англ. *long-term credit*), *короткостроковий кредит* (англ. *short-term credit*). Потрібно зважити на те, що ненормативним є користування абсолютними кальками й використання псевдотермінів англійською транслітерацією, пор.: *cash flow* (*кеш-фло*) – український нормативний варіант *грошові потоки*. Сучасні фахівці намагаються залучати одиниці питомого українського термінологічного фонду, знаходячи відповідники іншомовним термінам галузі: *квaziгроші* – *регіональні гроші*, *сертифікат депозитний* – *ощадний*, *ремітент* – *перший векселедержатель*, *перевірка камеральна* – *попередня*, *індосамент* – *передавальний (передатний) напис*, *неустойка* – *забезпечення*, *недоїмка* – *недоплата*, *надбавка* – *надвишок*, *підвишка*, *дорогоцінне каміння* – *коштовне каміння* тощо. Слова іншомовного походження більш характерні для власне наукового стилю (напр.: *ембарго*, *емісія*, *реалізація*, *конкуренція*, *конвенція*, *координативна*, *репарація* тощо), а питомі українські – науково-навчального, науково-популярного його різновидів (напр.: *заборона*, *випуск*, *збут*, *суперництво*, *угода*, *погодження*, *відшкодування* тощо). За етимологічною ознакою синоніми економічної терміносистеми формують такі основні типи: один термін є власне українським, а другий – інтернаціональним або іншомовним (*зниження* – *дисконт*, *заборона* – *ембарго*, *випуск* – *емісія*, *угода* – *конвенція*, *відшкодування* – *репарація*, *порука* – *бюргшафт*, *зниження* – *гівал*, *винагорода* – *диспач*, *вивіз* – *експорт*, *ввіз* – *імпорт*); обидва терміни є запозиченнями з різних мов (*акцептант* (лат.) – *тросант* (нім.), *ревалвація* (лат.) – *ревалоризація* (фр.), *жиро* (італ.) – *індосамент* (нім.), *комісіонер* (фр.) – *фактор* (лат.)); терміни є національними утвореннями (*набувач* – *набувальник*, *зношеність* – *зношення* – *зношення*); еквівалентами іншомовних термінів є дво-, три-, чотирикомпонентні словосполучення (*ріелтер* (англ.) – торговець нерухомістю, *тратта* (італ.) – переказний вексель, *іпотека* (гр.) – позика під нерухомість); терміни-дублети з епонімами у своєму складі (*гайдаризм* – руйнування попередньої економічної системи, *крива Лаффера* – зв'язок між оподаткуванням та надходженням до бюджету).

Трансфонація – це звукове передавання слів, наприклад: *лізинг* (англ. *leasing*), *франко* (італ. *franco*), *моніторинг* (англ. *monitoring*) та ін. [5, с. 10]. Транспозиція (середньолат. *transpositio* – перестановка, від лат. *transponere* – переставляти) – використання однієї мовної форми у функції іншої: *валвація*, *інкасо*, *реінвестування* тощо. Повного граматичного переосмислення зазнають деякі терміни-запозичення на українському мовному ґрунті внаслідок явища субстантивзації, тобто слова, які належали в мові-джерелі до різних частин мови, в українській

мові стають іменниками. Це явище найбільш притаманне давнім запозиченням з латинської мови, що стали інтернаціоналізмами, напр.: *імпорт*, *експорт*, *дотація*, *кредо*, *оренда* (лат. *importo* – довожу, ввожу; лат. *exporto* – вивожу; лат. *doto* – наділяю; лат. *credo* – вірю; лат. *arendo* – здаю в найми, наймаю); *кредит*, *дефіцит* (лат. *credit* – він вірить, лат. *deficit* – не вистачає); *ліквідність* (лат. *liquidus* – рідкий) [6, с. 129]. Окремі терміни-іменники, що сприймаються як одне слово, походять від словосполучень, напр.: *диверсифікація* (лат. *diversus* – різний, *facere* – робити). Низка термінів змінила свій рід із середнього на жіночий (*субсидія* – лат. *subsidium*) або ж унаслідок відсічення закінчення деякі з них стали іменниками чоловічого роду (*дивіденд* – лат. *dividendum*). У сучасному глобалізованому світі особливо важливою є необхідність стандартизації термінології, тобто вироблення термінів-еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт).

Отже, стандартизація термінологічних систем на національних та інтернаціональних рівнях необхідна й актуальна, оскільки спрямована на вибір термінологічної норми та її затвердження як обов'язкового варіанту. Кількісне зростання термінів-інтернаціоналізмів є характерною тенденцією, і це покращує взаєморозуміння галузевих фахівців, знижує ймовірність комунікативних перешкод на шляху обміну інформацією та технологіями.

Література:

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1993. 336 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г.. Теоретична морфологія української мови. Київ: унів. вид-во «Пульсари», 2004.400 с.
3. Козловська Л.С., Товстенко В.Р. Культура наукової мови: навч.метод. посіб. для самост. вивч. дисц. для студентів кредит.-екон. ф-ту. Київ: КНЕУ, 2009. 83 с.
4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацок Г.П. Українське термінознавство: підручник. Львів: Світ, 1994. 216 с.
5. Чорновол Г.В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2004. 23 с.
6. Шарата Н.Г., Кравченко Т.П. Термінологічна номінація понять аграрного сектора економіки. *Молодий вчений*. 2019. №3(67) березень. С. 128–132.